Review Of Research
ISSN 2249-894X
Impact Factor : 3.1402(UIF)
Volume - 5 | Issue - 2 | Nov - 2015

विकास : एक मानव अधिकार

बचुटे मिलींद भगवान[१] , राणे.एस.एस.[२]
[१]मा-ासशास्त्र विभा□ प्रमु□ा , आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञा-ा महाविद्यालय शिरपूर जि.धुळे .
[२]बेंडाळे महिला महाविद्यालय, जळगांव.

बचुटे मिलींद भ□वा-ा

प्रस्तावनाः

मानवाचा मुलभूत हक्क मानवअधिकार हा आहे हा विचार एवढा जुना आहे जेवढी मानवी संस्कृतीचा उदय. प्रत्येक समाजाचे काही नियम आढळतात. प्रत्येक संस्कृतीत रूढी परंपरा असतात त्याचे पालन त्या समूहातील सदस्याने करावे एवढी अपेक्षा असते. जर त्या सदस्याकडून ह्या परंपरेचे, नियमाचे पालन झाले नाही तर त्याला समाज शिक्षा □रतो. समाज व कायदा यांना मान्य असणारे नियम पाळुन व्यक्ती स्वत:ला हवे तसे वागण्याचे स्वातंत्र्य म्हणजे मानव अधिकार होय. हा मानव अधिकार प्रत्येक व्यक्तीचा हक्क आहे आणि हा अधिकार त्याला सन्मानाने जीवन जगण्यास मदत करतो. याचबरोबर मानवआधिकार व्यक्तिचा विकास व सुखी जीवनासाठीही आवश्यक आहे. मानव अधिकाराचा मुख्य उद्देश सर्व समाजातील व्यक्तीचे सन्मानपूर्वक जगण्यासाठी परिस्थिती निर्माण करणे हा आहे. यामुळे व्यक्तीचा संपूर्ण व्यक्तिमत्व विकासासाठी मदत होते.

मानवअधिकाराची जाणीव दुसऱ्या महायुध्दानंतर तीव्रतेने लक्षात आली. प्राचीन □ाळापासू-ा मा-ाव अधिकार ही संकल्पना अस्तित्वात होती. ती धर्म संस्कृती आणि तत्त्वज्ञानात दिसुन येते. ज्ञात इतिहासात मानवी हक्काविषयी सर्वात जुना संदर्भ इ.स.पूर्व २३५० सालातील 'लगाश' मधील 'उरुकागिना' येथील सुधार□बाबत येतो.

इ.स.पूर्व ५३९ साली घोषीत केलेली 'सायरस वृत्यचिती' हा मानवी हक्का विषयीचा पहिला लिखित दस्तऐवज मानण्यात येतो. भारतात सम्राट अशोकाच्या धोरणामुळे मानवी हक्कांना प्राधान्य मिळाले. महंमद पैंगबर, सॉक्रेटिस, प्लेटो, ॲरिस्टॉटल यांनी यात भर घातली. दुसऱ्या महायुध्दानंतर १९४९ मध्ये भरलेल्या जिनिव्हा परिषदेत मानव अधिकाराच्या वैश्विक घोषणापत्राच्या मागणीस जोर मिळाला. १० डिसेंबर रोजी संपूर्ण बहुमतांनी स्वीकारला गेला. त्यात ३० कलमे आहेत त्यातील ३० व्या कलमात पुढीलप्रमाणे उल्लेख आला आहे. "कोणताही अधिकार वा स्वातंत्र्य नष्ट करण्याच्या उद्देशाने कोणतीही हालचाल कोणतेही कृत्य करण्याचा अधिकार कोणत्याही राष्ट्रास, गटास वा व्यक्तीस आहे असे ध्वनीत होईल अशा रितीने ह्या कलमातील □ाणत्याही मजकुराचा अर्थ लावता कामा नये हा आहे. यात पुढे दुरूस्ती करण्यात आली. त्या दुरूस्तीचे □ायद्यात रूपांतर झाले. तद्परांत वर्ष १९९३ मध्ये व्हियन्ना घोषणापत्र कार्ययोजनेचा स्विकार केला गेला. या घोषणापत्रात लोकशाही, आर्थिक विकास, मानव अधिकार यांचा समावेश केला. त्यावर भारतानेही सहमती दर्शविली.

प्रस्तुत संशोधनात विकास हा मानवाचा अधिकार आहे यावर प्रकाश टाकला आहे.

विकासाची संकल्पना :-

विकास ही सातत्याने चालणारी प्रक्रिया असून खऱ्या अर्थाने विकास साधावयाचा असेल तर विकासाला सांस्कृतिक, आर्थिक, राजकीय, सामाजिक दृष्टीकोनातून समजून घेण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. आर्थिक क्षेत्रातील विकास म्हणजे आर्थिक स्थिती सुधारणे, सामाजिक □त्रातील विकास म्हणजे समाजातील सर्व व्यक्तीना शिक्षण मिळणे, साक्षरता, अधिकाराची जाणीव, भौतिक साधनांची उपलब्धता, सकस आहार, स्वच्छता, आरोग्य, जीवनकक्षा इत्यादीचा समावेश सामाजिक विकासात होतो. राजकीय विकासात सत्तेचे विकेद्रीकरण,

लोकांचा सहभाग, मानव अधिकाराचे संरक्षण, पंचायत राज इत्यादी सर्व अधिकार राजकीय विकासात येतात.

विकास या संज्ञेचा अर्थ व्यापक आणि व्यामिश्र असल्यानेच विकासाचे मापन बहुपदी व बहुपदरी असावे लागते. त्यामुळे विकासाच्या मापनात संख्याशास्त्रीय संदिग्धता व समस्या अधिक असतात. थोडक्यात सक्रिय प्रयत्नामुळे योग्य बदल व जे बदल मानवाचे भौतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि वैचारिक विकासाद्वारे जीवनाचा स्तर उंचावण्यास मदत होते. त्यालाच विकास म्हणतात.

विकासाची गुणवत्ता :-

सर्वात पहिला मानवी विकासाचा अहवाल १९९० मध्ये प्रसिध्द करण्यात आला. राष्ट्रीय आणि दरडोई उत्पन्नाच्या आकडेवारीपेक्षा कितीतरी विस्तृत व नवनविन निकषाबद्दल माहिती संकलित करून हा निर्देशांक तयार करण्यात आला. आर्थिक निकषाबरोबर सामाजिक निकषाचाही यात समावेश करण्यात आला. उदा. सरासरी आर्युमान, साक्षरतेचे प्रमाण, राहणीमान इत्यादीनुसार मानवविकास निर्देशांकात विचार केला जातो.

विकासाच्या व्याख्येमध्ये अधिक वास्तव व वस्तुनिष्ठ निकष जगासमोर मांडण्याच्या प्रयत्नाचा एक भाग म्हणून २०१० मध्ये 'लिंगविषमता' निर्देशांक युनोने जाहिर केला. यानुसार बाळाला जन्म देण्यास सक्षम महिलांचे आरोग्य, शिक्षण, सबलीकरण आणि रोजगारातील सहभाग या बाबतीत जगात महिलांची काय स्थिती आहे याचा विचार केल्यास अमेरिका, कॅनडा, नार्वे, जपान, चिन, श्रीलंका या देशात लिंगसमानता आहे. भारत, पाकिस्तान, इराण, ईजिप्त या देशात महिलांना समान वागणूक मिळत नाही.

विकास एक मानव अधिकार :-

संयुक्त राष्ट्र संघाद्वारे विकास हा मानवाचा अधिकार आहे असे १९८६ मध्ये जाहिर केले. विकासाची कल्पना संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या कलम परिच्छेद ५५ मध्ये समावेश केला गेला. त्याचे शिर्षक आहे उच्च जीवनाचा स्तर, पुर्ण रोजगार, आर्थिक आणि सामाजिक प्रगतीची दिशा व विकास. पुढे १९८६ मध्ये विकासातील परिच्छेदात १० व्या अनुच्छेदाचा समावेश केला.

विकास ही सातत्यपूर्ण चालणारी प्रक्रिया :-

विकास ही सतत चालणारी प्रक्रिया. जिच्यात प्राकृतिक प्रवाहाची दिशा तांत्रिक विकास, संस्थानिक परिवर्तन इत्यादी घटकांनी युक्त वर्तमानकाळाची गरज आणि भविष्यकाळाची आवश्यकता याची सांगड घातली जाते. या सतत चालणाऱ्या विकासाचा बारकाईने विचार केल्यास सस्टेनेबल (शाश्वत) याचा अर्थ सातत्याशी जोडणे होय. विकासाचा अर्थ परिवर्तन होय. सस्टेनेबल विकासाचे (शाश्वत) दोन मुख्य आधार आहेत. पहिला मानव प्राणी (ग्राहकाच्या स्वरूपात) आणि प्राकृतिक व्यवस्था (देणाऱ्याच्या स्वरूपात) हे एकमेकांवर अवलंबून आहे. दुसरा अर्थव्यवस्था आणि पर्यावरण यांच्यातील सौहार्दपूर्ण संबंध सतत विकास करावयाच्या काही अटी आहेत त्यात प्रामुख्याने समानता, सामाजिक न्याय, इतर पर्याय, आर्थिक सावधगिरी, परिस्थितीतील समतोल असणे. ब्रुंटलैण्ड आयोग १९८७ - मध्ये सतत विकास ही भावी पिढीतील आवश्यक गरजांची पूर्तता करण्यास सक्षम असण्याबरोबर कोणत्याही अटी, शर्ती शिवाय त्यांच्या गरजा पूर्ण करणे. विकासाच्या सातत्याचे दोन पैलू आहेत : सामाजिक व पर्यावरणीय. सामाजिक सतत विकास व्यक्तिनिष्ठ बाब आहे. त्याचे माप-न करणे सामान्यत: अशक्य आहे. परंतु पर्यावरणीय सतत विकास वस्तुनिष्ठ मापन शक्य आहे.

सतत विकासाचा बहुआयामी दृष्टीकोन :-

समग्रतावादी, विस्तारीत आणि बहुआयामी दृष्टीकोनातून सतत विकासाचे विवेचन संरक्षण व सहयोग यावर आधारीत संबंधाच्या संदर्भात केली आहे. त्याचे प्रमुख चार प्रकार आहेत ते पुढीलप्रमाणे

१) मानवाचा मानवाशी संबध
२) मानवाचा प्रकृतीशी संबंध
३) मानवाचा इतर जिवजंतूशी संबंध
४) सद्यकाळातील पिढीचा भावी काळातील पिढीशी संबंध

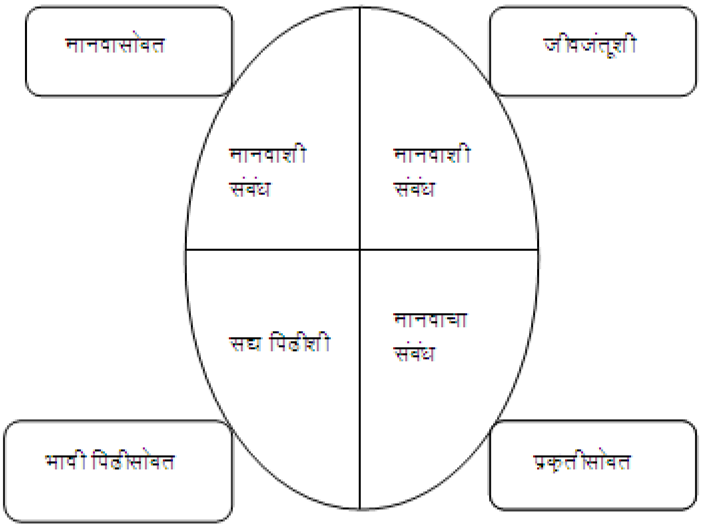

आकृती क्रमांक १ : सतत विकासाचे समग्रवादी बहुआयामी दृष्टीकोन

निष्कर्ष :-

भारतात विकासाचा उद्देश आणि ध्येय प्राप्त करावयाचे असल्यास पुढील गोष्टीचा प्रामुख्याने विचार करावा लागेल.

- मानसिक आणि भौतिक सुरक्षितता यात वाढ करणे.
- देशांतर्गत शांतता आणि सुरक्षितता राखणे आवश्यक.
- बाह्य आक्रमणे रोखण्यात यश मिळविणे. (नियंत्रण ठेवण्यात यश)
- राजकीय स्थैर्य राखणे ही प्रत्येक व्यक्तीची जबाबदारी असते.
- वित्तीय संसाधनाचा शोध व राष्ट्रीय विकासात याचा उपयोग/समन्वय असावा.
- भौतिक सुखसुविधा मिळवून देणे./आर्थिक सुविधा उपलब्ध करुन देणे.
- योग्य प्रशासन व्यवस्था अवलंबविणे.-प्रशासन कार्यक्षम वाढविणे.
- सामाजिक संघर्ष कमी करण्यासाठी राष्ट्रीय एकात्मता वाढविणे.
- लोकसेवेची कार्यक्षमता वाढविणे व लोकसहभागाला प्राधान्य देणे.
- बचत निधीचा राष्ट्रीय विकासात उपयोग करून घेणे.
- जगात प्रतिष्ठेचे स्थान प्राप्त होईल यासाठी प्रयत्न करणे.
- मानव अधिकाराचे संरक्षण होते की नाही याची दक्षता घेणे यासाठी मानवी अधिकार आयोगाला पूर्ण अधिकार दिले पाहिजे.

इत्यादी घटकाचा प्रामुख्याने विचार केल्यास मानव विकास होणे शक्य आहे.

संदर्भ :-

१) संयुक्त राष्ट्र महासभा संकल्प ४१/१२८-विकास के अधिकारपर सार्वभौमिक अभिघोषणा, न्युयॉर्क डिसेंबर १९८६।
२) भारत में मानव अधिकार संरक्षण, योजना (हिंदी)
३) संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रम द्वारा जारी मानव विकास रिपोर्ट २०१३।

४) बारहवीं पंचवार्षिक योजना का दृष्टीकोन पत्र, योजना आयोग, भारत सरकार, नई दिल्ली
५) ुलदिप फडिया, लोकप्रशासन, भारतीय लोकप्रशासन संस्थान, नई दिल्ली की अर्ध्ववार्षिक शोधपत्रिका, वर्ष ३, अंक २ जुलाई -दिसंबर २०११
६) स्वतंत्र नागरीक (२०१४) डॉ.संतोष दास्ताने
७) Universal declaration of Human Right- United National Development of public information (December 1997)
८) Deshmukh C.D. The prerequisites of Development in under development countries, Nagpur (1960)